
**«ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐԱԿԱՆ ՀԱՄԱԽՄԲՈՒՄ» ՀԱՄԿԱՑՈՒԹՅԱՆ
ՔԱՂԱՔԱԳԻՏԱԿԱՆ ՄԵԿՆԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՇՈՒՐՋ**

ԱՌՆԱԿ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Մասնագիտական գրականության մեջ առանձնացվում են ժողովրդավարացման երեք ալիքներ, որոնցից յուրաքանչյուրին հատուկ են իր պատմական պայմանները և առանձնահատկությունները՝ երկրների մի մասում ժողովրդավարության ամրապնդմամբ, իսկ մյուսներում՝ ձախողմամբ: Հարկ է նշել, որ հետազոտողները հստակ չեն առանձնացնում ժողովրդավարացման ալիքների պատմական սահմանները, ինչպես նաև ժողովրդավարության կայացման հաջող և անհաջող փորձերը: Դա բացատրվում է մի շարք հանգամանքներով՝ տարբեր երկրներում ժողովրդավարության սահմանման հայեցակարգային տարբերություններով, ժողովրդավարության զարգացման ցուցիչներով, ժողովրդավարական գործընթացների շարունակականության մասին պատկերացումներով և այլն:

Ըստ Ս. Հանթինգթոնի՝ ժողովրդավարացման առաջին երկար ալիքն սկսվել է 1828 թ. և ավարտվել 1926 թ.: Վերջինիս առաջացմանը նպաստել են ամերիկյան և ֆրանսիական հեղափոխությունները, ԱՄՆ «նահանգ-պետությունների» առաջացումը և բրիտանական դոմինիոնների ժողովրդավարացումը: Այն հանգեցրեց ժողովրդավարական մի շարք պետությունների ի հայտ գալուն, որոնք բնութագրվում են պառլամենտարիզմով, կուսակցական ձևավորված համակարգով և ընտրական իրավունքով: Ալիքին բնորոշ հատկանիշն է ընտրական իրավունքը. իշխանություններն ընտրվում են ազատ և արդար ընտրությունների միջոցով¹: Ըստ Լ. Դայմոնդի՝ ժողովրդավարացման առաջին հակադարձ ալիքը տեղի է ունեցել 1922-1942 թթ.: Դա պայմանավորված էր ֆաշիզմի առաջացմամբ, ինչպես նաև որոշ երկրներում (օրինակ՝ ԽՍՀՄ-ում) ամբողջատիրական համակարգի ներդրմամբ²:

Ժողովրդավարացման երկրորդ ալիքն սկսվել է 1943 թ.՝ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին, և շարունակվել մինչև 1962 թ.³: Վերջինիս ձևավորումը պայմանավորված էր ֆաշիզմի տա-

---

¹ Տե՛ս **Хантингтон С.** Третья волна. Демократизация в конце XX века. М.: РОССПЭН, 2003, էջ 6-27:

² Տե՛ս **Даймонд Л.** Прошла ли «третья волна» демократизации? // “Полис” (“Политические исследования”), 1999, № 1, էջ 1:

³ Տե՛ս նույն տեղը:

պալմամբ և հակագաղութատիրական լայնածավալ շարժմամբ: Հասկանալի էր ժողովրդավարական ինստիտուտների ստեղծումը Ֆրանսիայում, Իտալիայում, Ճապոնիայում, Ավստրիայում և Հարավային Կորեայում: 1950-ական թթ. սկզբին ժողովրդավարության ուղին բռնեց նաև Հունաստանը, և ժողովրդավարական վարչակարգին վերադարձավ Ուրուգվայը: Այնուհետև Նիգերիայից սկսվեց Աֆրիկայի ժողովրդավարացումը: Նշենք, որ ըստ Լ. Դայմոնդի՝ 1961-1975 թթ., իսկ ըստ Ս. Հանթինգթոնի՝ 1958-1975 թթ. տեղի է ունեցել երկրորդ հակադարձ ալիքը: Ակնհայտ է, որ ժողովրդավարացման երկրորդ ալիքն արդեն սպառվել էր, և քաղաքական զարգացումներն ու վարչակարգի փոփոխությունները վարչահրամայական բնույթ էին կրում: Հակադարձ ալիքի ընթացքում գրեթե ողջ Լատինական Ամերիկայում հաստատվեցին վարչահրամայական կարգեր, մասնավորապես Պերուում ընտրությունների արդյունքները փոխելու նպատակով ռազմական միջամտություն կատարվեց: Յուրաքանչյուր հակադարձ ալիք աշխարհում զգալիորեն կրճատեց ժողովրդավարական երկրների թվաքանակը: Նախկին ժողովրդավարական որոշ երկրներ վերադարձան վարչահրամայական կարգի: Հակադարձ ալիքները մեծագույն վնաս են հասցնում քաղաքական ազատությանը, մարդու իրավունքներին և խաղաղությանը: Հետևաբար՝ գործընթացների նման շրջադարձի կանխումը պետք է ժողովրդավարական բոլոր երկրների դերակատարների և ինստիտուտների քաղաքական նպատակների իրականացման համար առաջնային տեղ զբաղեցնի:

Ժողովրդավարացման երրորդ ալիքն սկսվել է 1974 թ. Պորտուգալիայի մայրաքաղաք Լիսաբոնում սկսված «Մեխակների հեղափոխության»՝ որը տապալեց Անտոնիո դի Օլիվեյրա Սալազարի գլխավորած վարչահրամայական կարգերը: 1980-ական թթ. ժողովրդավարություն հաստատվեց Բրազիլիայում, Չիլիում, Արգենտինայում, Պերուում, Հարավարևելյան Ասիայի և Արևելյան Եվրոպայի որոշ երկրներում (Հունգարիա, Լեհաստան, Չեխոսլովակիա, Բուլղարիա)⁴: Ինչպես նշում է Ֆ. Շմիտերը, մինչ 1974 թ. Պորտուգալիայում վարչահրամայական ռեժիմից ժողովրդավարացման անցնելը՝ ժողովրդավարացման երկարատև գործընթացներից հետո (1848-1852 թթ., 1914-1920 թթ., 1945-1956 թթ.), հասարակարգերից եթե ոչ բոլորը, ապա շատերը վերադարձան նույն կարգավիճակին կամ ավելի վատ՝ ոչ ժողովրդավարական վարչակարգերի անցան⁵: Հարկ է նշել, որ վերոհիշյալ ալիքները տեղի չէին ունենա, եթե ժողովրդավարական համախմբումը կայանար: Կարելի է համաձայնել, որ միայն ժողովրդավարական արժեքների արդարացի ներդրումը, դերակատարների լեգիտիմ իշխանության ձևավորումը

⁴ Տե՛ս Хантингтон С., նշվ. աշխ., էջ 12-13:

⁵ Տե՛ս Шмиттер Ф. Угрозы и дилеммы демократии // <http://www.politnauka.org/library/dem/schmitter.php> հասանելի, 12.02.2018:

կարող էին թույլ տալ ավարտին հասցնել անցման գործընթացը և քաղաքական զարգացում ապահովել տվյալ հասարակության մեջ: Բայց քանի դեռ այս ընթացակարգերը չեն իրագործվել, քանի դեռ տեղի են ունենում ժողովրդավարացման հակադարձ ալիքներ, ապա մի շարք երկրներում առավել կոշտ վարչափրամայական կառավարման համակարգ է ձևավորվում: Տեղին է նշել, որ ժողովրդավարացման մի ալիքից մյուսին անցնելը անխուսափելի կլինի:

Անցման վերջին փուլը համարվում է «համախմբված ժողովրդավարությունը»: Սկզբում այս եզրույթը օգտագործվել է ժողովրդավարական նոր հասարակությունների կենսագործունեության ապահովումը և ոչ ժողովրդավարական իրավիճակին վերադառնալու անհնարի-նությունը բնութագրելու համար:

Ժողովրդավարության համախմբումը կառավարման մենիշխանական ձևից ժողովրդավարականին անցնելու վճռորոշ փուլն է: Այն սկսվում է նախորդ վարչակարգի հետ ունեցած կապերի վճռական խզումից հետո, ինչը թույլ է տալիս տնտեսական, սոցիալական և մշակութագաղափարախոսական հակասությունների և ճգնաժամերի դեպքում պահպանել հնարավորինս կայուն զարգացում: Այս առումով ժողովրդավարական համախմբումը նոր քաղաքական հարաբերությունների հիմնավորման գործընթաց է՝ ոչ միայն դրա արժեքների ու նորմերի սուբյեկտիվ ընդունման, այլև ժողովրդավարական ինստիտուտների հետագա գործառության հուսալիության իմաստով⁶: Ժողովրդավարական համախմբման գործընթացը քաղաքական անցումնաբանության ուսումնասիրության կարևորագույն օբյեկտ է հասկապես համեմատական քաղաքագիտության բնագավառում, որտեղ ուսումնասիրվում են անցումային հասարակությունների տարբեր գործընթացներ: Ընդհանուր առմամբ գրեթե 40 տարի այս հետազոտական հարացույցը չի կորցնում իր արդիականությունը՝ իր վրա սևեռելով գիտական հանրության ուշադրությունը: 1970-ական թթ. սկզբին՝ անցումնաբանական առաջին աշխատանքների ի հայտ գալուց հետո, գիտական աշխատությունների հոսքն այս ոլորտում աճել է՝ 1990-ական թթ. սկզբին հասնելով գագաթնակետին: Այդ տարիներին տեսական և գործնական հսկայական նյութ է հավաքվել՝ թույլ տալով մասնագետներին հանգամանորեն ուսումնասիրել անցումային գործընթացները, մասնավորապես՝ կառուցել միջմշակութային վերլուծություններ կատարելու մոդելներ: Այսօր անցումնաբանական հարացույցը մնում է մակրոտնտեսական վերափոխումների ուսումնասիրման մեթոդաբանական մոտեցումների աղբյուրներից մեկը: Միևնույն ժամանակ քաղաքական զարգացման համաշխարհային միտումները թելադրում են ոլորտի բացատրման գիտական գործիքակազմի նոր պահանջներ, ո-

⁶ Տե՛ս **Сморгунов Л. В.** Сравнительная политология: Учебник для вузов. Стандарт третьего поколения. СПб.: "Питер", 2012, էջ 226:

րոնք այժմ համաշխարհային քաղաքականության մեջ առավել հաճախ են արժարժում «ազատական» և «վարչահրամայական» քաղաքական նախագծերի մրցակցության զաղափարը⁷: Ակնհայտ է, որ «ժողովրդավարացման երրորդ փուլը» (Մ. Հանթինգթոն)⁸ և «պատմության վերջը» (Ֆ. Ֆուկույամա)⁹ հասկացությունները կորցրել են իրենց արդիականությունը: Ֆուկույաման պնդում է, որ աշխարհում արևմտյան տեսակի ազատական ժողովրդավարության տարածումը վկայում է քաղաքակրթության զարգացման վերջնակետի և կառավարության վերջնական ձևի կազմավորման մասին: Համաշխարհային պատերազմները, ցեղասպանությունները և ամբողջատիրական համակարգերի գոյությունը խաթարեցին հասարակարգերի զարգացման նկատմամբ ժողովրդի հավատը, ուստի ազատական ժողովրդավարական համակարգի մենաշնորհը աշխարհում չունի այլընտրանք: Ազատական ժողովրդավարության պայմաններում որևէ պետության նյութական և տեխնիկական բարգավաճման ցանկությունն ու ձգտումը ստիպում են նրան ընդունել արդիականացման խաղի կանոնները, հետևաբար՝ արևմտյան տիպի ներմուծումը¹⁰:

Մեր կարծիքով, կարևոր են ժողովրդավարական համախմբման տեսության ուսումնասիրությունը, ի մասնավորի ժողովրդավարական համախմբման հիմնական գործոնների էության ու ընդհանրության վերլուծությունը, ինչպես նաև այս գործընթացի կրկնվող մոդելների բացահայտումը ժողովրդավարական զարգացման հեռանկարների ուղենշման համար:

Ա. Պշտրսկին համախմբման հիմնական գործոն է համարել քաղաքական զարգացման ընթացքը, ինչպես նաև նրան բնորոշ բարեփոխումները. նա ուշադրություն է դարձնում ոչ միայն քաղաքական ընտրանու, այլև հասարակության գիտակցության, քաղաքակրթվածության մակարդակին¹¹: Մ. Մարգարյանը ներկայացրել է Ռ. Դալի այն դիտարկումը, որ ժողովրդավարական անցման արդյունավետությունը պայմանավորված է նաև ընթացակարգային և կառուցվածքային գործոններով: Համաձայն առաջինի՝ անցման արդյունավետությունը պայմանավորված է քաղաքական ընտրանու՝ համընդհանուր ընդունելության արժանացած ընթացակարգերի ընտրության, ընդունվող որոշումների կառուցակարգում հանրային շահի գերակայության ընդգծմամբ: Իսկ երկրորդի ժամանակ անհրաժեշտ է կարևորել հասարակության մեջ

⁷ Տե՛ս **Кулагин В. М.** Соревнование «либерального и «авторитарного» проектов в контексте глобализации // "Современные глобальные проблемы мировой политики". М.: "Аспект-Пресс", 2009:

⁸ Տե՛ս **Хантингтон С.**, նշվ. աշխ.:

⁹ Տե՛ս **Fukuyama F.**, The end of history and the last man, Penguin books, 1992:

¹⁰ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 11:

¹¹ Տե՛ս **Пшевворский А.** Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке. М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2000, էջ 140:

առկա միջազգային, սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական, մշակութային այն կառուցակարգերը, որոնք իրատես գործունեություն են ծավալում՝ հանուն ժողովրդավարական արժեքների հաստատման: Ժողովրդավարության ծագումնաբանության ընդհանուր մոդելները կազմելիս անորոշությունները նվազագույնի հասցնելու համար անհրաժեշտ է հենվել մերթ կառուցվածքային (առաջին հերթին՝ պետական և ազգագոյացման, սոցիալ-տնտեսական և մշակութաարժեքային), մերթ ընթացակարգային գործոնների, մասնավորապես այն քաղաքական դերակատարների ընտրության և կոնկրետ որոշումների ու գործողությունների վրա, որոնցից կախված է ժողովրդավարացման գործընթացը¹²:

Ժողովրդավարական համախմբման տեսությունը¹³ ստեղծվել և մշակվել է Դ. Ռոստոուի¹⁴, Գ. Օ'Դոնելի, Ֆ. Շմիտերի¹⁵, Լ. Ուայթհեդի, Ս. Հանթինգթոնի¹⁶, Տ. Կարլի¹⁷, Ա. Պշևորսկու¹⁸, Գ. Սորենսենի¹⁹, Խ. Լինցի, Ա. Ստեֆանի²⁰ և այլոց աշխատանքներում:

Այսպես, ժողովրդավարական համախմբման հետազոտողներին կարելի է բաժանել երկու խմբի: Մի խումբը մտահոգված է ժողովրդավարության կայունությամբ և փորձում է խուսափել դեպի ոչ ժողովրդավարական ռեժիմ վերադարձից («նեգատիվ» ընկալում), իսկ մյուսը համախմբումը համարում է ազատական կամ առաջադեմ ժողովրդավարություն և հակված է ժողովրդավարական համախմբման «դրական» ձևակերպմանը («պոզիտիվ» ընկալում): Ֆ. Շմիտերը կարծում է,

---

¹² Տե՛ս **Մ. Մարգարյան**, Ժողովրդավարական անցման հիմնախնդիրները ՀՀ-ում, «21-րդ դար», թիվ 4 (10), 2005, էջ 129:

¹³ «Ժողովրդավարության համախմբում» հասկացությունը՝ որպես կատեգորիալ գիտաբան, 1986 թ. քննարկել են Գ. Օ'Դոնելը և Ֆ. Շմիտերը իրենց «Անցումը վարչա-հրամայական կառավարումից» աշխատության մեջ, որտեղ առավելագույնս ներկայացված է անցումնազիտական մոտեցումը: Նրանք նշել են, որ անցումը տեղի է ունենում որոշակի վարչահրամայական կարգից դեպի անորոշ «ինչ-որ բանի»: Այս «ինչ-որ բանը» կարող է կապված լինել ինչպես քաղաքական ժողովրդավարության հաստատման, այնպես էլ նոր և, հնարավոր է, առավել կոշտ վարչահրամայական կառավարման ձևի վերականգնման հետ: Չնայած կերպափոխման այդքան անորոշ հետևանքների մասին պատկերացմանը՝ Գ. Օ'Դոնելը և Ֆ. Շմիտերն առաջին հերթին կարևորել են ժողովրդավարական անցման հեռանկարը (տե՛ս **O'Donnell G., Schmitter Ph.**, Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions About Uncertain Democracies - Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1986, էջ 11):

¹⁴ Տե՛ս **Растой Д. А.** Переходы к демократии: попытка динамической модели // "Полис", 1996, № 5.

¹⁵ Տե՛ս **O'Donnell G., Schmitter Ph.**, նշվ. աշխ.:

¹⁶ Տե՛ս **Хантингтон С.**, նշվ. աշխ.:

¹⁷ Տե՛ս **Карл Т. П., Шмиттер Ф.** Демократизация: концепты, постулаты, гипотезы. (Размышления по поводу применимости транзитологической парадигмы при изучении посткоммунистических трансформаций) // "Полис". 2004, № 4:

¹⁸ Տե՛ս **Пшеворский А.**, նշվ. աշխ.:

¹⁹ Տե՛ս **Sorensen G.**, Democracy and Democratization: Processes and Prospects in a Changing World. - Boulder; San Francisco, Oxford: Westview Press, 1993:

²⁰ Տե՛ս **Linz J., Stephan A.**, Problems of Democratic Transitions and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1996:

որ փոխակերպման ամբողջական ցիկլի ոչ արդյունավետ իրականացման հետևանքով կարող են առաջանալ «հիբրիդային վարչակարգեր», որոնց բնորոշ են վարչահրամայական և ժողովրդավարական կարգերի մի շարք հատկանիշներ: Առավել հավանական է համարում, որ այդպիսի կարգեր հաստատվեն հետևումունիստական երկրներում, որոնք վերջնականապես չեն կարողացել ազատվել սոցիալիստական ժառանգությունից²¹: Ըստ Ֆ. Շմիտերի՝ ոչ տնտեսական զարգացման մակարդակը, ոչ էլ բուրժուազիայի գերիշխանությունը չեն կարող ինքնաբերաբար երաշխավորել ժողովրդավարության առաջացումն ու ամրապնդումը: Այդ վարչակարգը նաև քաղաքակրթության, գրագիտության, կրթական հաջողությունների կամ քաղաքական առանձնահատուկ մշակույթի՝ նախորդ մակարդակի ակնհայտ արդյունքը չէ: Մա չի բացառում այն փաստը, որ բարեկեցությունը, հարստության հարաբերականորեն հավասար բաշխումը, միջազգային շուկայում մրցունակ տնտեսությունը, կրթված բնակչությունը, միջին մեծ խավը, ինչպես նաև բազմազանությունն ընդունելու, մրցակցին վստահելու և բախումները փոխզիջմամբ լուծելու պատրաստակամությունն առավելություններ են: Մա նշանակում է, որ ժողովրդավարությունը դեռևս պետք է ընտրվի, մարմնավորվի ու հավերժացվի «գործակալների»՝ իրատեսապրող քաղաքական դերակատարների կողմից՝ իրենց հատուկ շահերով, հիշողությամբ ու խիզախությամբ²²:

Համաձայն Շմիտերի և Կարլի՝ ժամանակակից քաղաքական ժողովրդավարությունը կառավարման այնպիսի ձև է, երբ իշխանությունը պատասխանատու է քաղաքացիների առաջ իր գործողությունների համար, իսկ քաղաքացիներն իրացնում են իրենց շահերն իրենց իսկ ընտրած ներկայացուցիչների միջոցով՝ վերջիններիս մրցակցության և համագործակցության պայմաններում²³: Այդ համատեքստում ժողովրդավարության համախմբման գործընթացը ներառում է չորս ուղղություն.

- 1) արագ սահմանափակել, նվազագույնի հասցնել կամ կապակցել գաղափարական ու ինստիտուցիոնալ անհամապատասխանությունները,
- 2) հաստատել իր ինքնավարությունը հին իշխանությունների, հատկապես զինված ուժերի վրա,
- 3) համախմբել քաղաքացիական հասարակությունը իր դրսևորման ձևերով,
- 4) զարգացնել ժողովրդի առջև պատասխանատու, կառավարություն կազմելու ընդունակ, հարաբերականորեն կայուն կուսակցական համակարգ²⁴:

²¹ Տե՛ս **Карл Т. Л., Шмиттер Ф.**, նշվ. աշխ., էջ 8:

²² Տե՛ս **Шмиттер Ф.**, նշվ. աշխ., <http://www.politnauka.org/library/dem/schmitter.php>, հասանելի՝ 12.02.2018:

²³ Տե՛ս **Карл Т. Л., Шмиттер Ф.** Что есть демократия? // <http://www.politnauka.org/library/dem/karl-shmitter.php>, հասանելի՝ 10.02.2018:

²⁴ Տե՛ս **О'Donnel G., Schmitter Ph.**, նշվ. աշխ., էջ 89:

Մեր կարծիքով, թեև համախմբման այս ուղղությունները ժողովրդավարացման երրորդ ալիքին հատուկ որոշ ընդհանրություններ ունեն, սակայն դրանք աշխարհում, հատկապես՝ հետկոմունիստական տարածքում, լրացման կարիք ունեն, քանի որ այս մոտեցման մեջ հստակ մոդելավորված չեն ժողովրդավարական հետագա շարժումները:

Ուսումնասիրելով 1950-60-ական թթ. Աֆրիկայում և Լատինական Ամերիկայում ընթացող ժողովրդավարության անցման փորձը՝ անցումնագետները ստիպված էին խոստովանել, որ այդ երկրները թևակոխել են համախմբման փուլ, որն արտացոլում է նոր ժողովրդավարական վարչակարգերի կայացման գործընթացների անարդյունավետությունը, ուստի անհրաժեշտ է ժողովրդավարական արժեքների ամրապնդման տեսական նոր դրույթներ մշակել: Դրա հետ մեկտեղ՝ տեղի է ունեցել ակնհայտորեն արտահայտված մեթոդաբանական շրջադարձ, որը կապված է 1960-80-ական թթ. ժողովրդավարության անցման պայմանների քննադատության հետ: Հարկ է նկատել, որ ընդհանուր քննադատական տրամադրվածության հետ մեկտեղ՝ քաղաքագետներն ընդունում են նախորդ մոտեցումների ներդրումը ժողովրդավարացման անհրաժեշտ գործոնները բացատրելու հարցում, բայց կարծում են, որ դա բավարար չէ. պետք է որոշել ոչ միայն անհրաժեշտ, այլև բավարար գործոնները, և ոչ միայն ազատականացման տեսքով ժողովրդավարության անցման, այլև ժողովրդավարական համախմբման կայացման համար²⁵:

Հատկանշական է, որ «Երրորդ ալիք» գրքում Ս. Հանթինգթոնը առանձին գլուխ է նվիրում արդեն ձևավորված ժողովրդավարական վարչակարգի ամրապնդման խնդիրներին և ժողովրդավարական համախմբմանը, որին նպաստող գործոններից նա նշում է՝

ա) երկրի պատմության մեջ ժողովրդավարական զարգացման (հատկապես երկարատև) փորձի առկայությունը,

բ) տնտեսական զարգացման, արդյունաբերացման ու կրթության համեմատաբար բարձր ցուցանիշները,

գ) միջազգային կապերն ու արտասահմանյան օգնությունը,

դ) ժողովրդավարական անցումն իրականացնելու, ժողովրդավարացման երրորդ ալիքում տվյալ երկրի գտնվելու տևողությունը,

ե) վարչահրամայական կարգից ժողովրդավարականին խաղաղ, փոխհամաձայնեցված անցումը,

զ) քաղաքական ընտրանու և բնակչության հանդուրժողական վերաբերմունքը ժողովրդավարական հասարակությունում առաջացած հիմնախնդիրները լուծելու նկատմամբ²⁶:

²⁵ Տե՛ս **Schmitter Ph.**, Interest Systems and the Consolidation of Democracies // Reexamining Democracy. Essays in Honor of Seymour Martin Lipset / Ed. by L. Diamond. Newbury Park, London, New Delhi: Sage Publications, 1992, էջ 158-159:

²⁶ Տե՛ս **Хантингтон С.**, նշվ. աշխ., էջ 48-49:

Ինչպես նշել է Ա. Մարգարովը, յուրաքանչյուր պետությունում ժողովրդավարացման ալիքները օժտված են եղել անցման գործընթացը իրականացնելու և ավարտին հասցնելու իրենց հատկանիշներով: Համախմբված ժողովրդավարությանը բնորոշ են հետևյալ հատկանիշները՝ վարչակարգի զանգվածային լեգիտիմացում, ժողովրդավարական արժեքների տարածում, հակահամակարգային գործակալների չեզոքացում, քաղաքական համակարգի՝ զինված ուժերի նկատմամբ վերահսկողության ապահովում, կուսակցական համակարգի կայացում, պետական իշխանության ապակենտրոնացում, դատական համակարգի բարեփոխում, տնտեսության կայունացում և այլն²⁷:

Ըստ Լ. Դայմոնդի՝ լեգիտիմությունը համախմբման այնպիսի կարեվոր հատկանիշ է, որի դեպքում բոլոր քաղաքական դերակատարները ինչպես ընտրանու, այնպես էլ զանգվածների մակարդակով հավատում են, որ իրենց հասարակության համար ժողովրդավարական վարչակարգը ավելի լավն է, քան ցանկացած այլ իրատեսական այլընտրանք, որն իրենք կարող են երևակայել²⁸:

Ճիշտ են Ջ. Լինցը և Ա. Ստեֆանը, որ լեգիտիմությունը ենթադրում է ոչ միայն համակարգի նկատմամբ ինչ-որ մի վերացական վստահություն, այլև որոշակի նորմատիվային պարտավորությունների ու վարքաբանական կառույցների ներառում:

Համաձայն Ջ. Լինցի և Ս. Լիպսեթի՝ լեգիտիմություն նշանակում է համակարգի ունակություն ստեղծել և մարդկանց մեջ պահպանել համոզմունք այն մասին, որ, չնայած բոլոր թերություններին ու վրիպումներին, հասարակության համար գոյություն ունեցող ինստիտուտները հնարավորներից լավագույններն են²⁹: Հարկ է նշել, որ լեգիտիմությունն արտահայտում է մարդկանց որոշակի աստիճանի վստահությունը իշխանության, նրա գործունեության արդարության, օրինականության նկատմամբ, հավատ, որ նա չի անցնի օրենքի սահմանը և չի ոտնահարի մարդկանց ազատությունը: Հատկանշական է, որ այս գործընթացում նաև որոշիչ հատկանիշ է քաղաքական մշակույթի կերպափոխությունը, որն արտահայտվում է վարքաբանական կառույցներում և ենթադրում է անցում ժողովրդավարության «գործիքային» դրույթներից «սկզբունքայիններին», այսինքն՝ ընդլայնվում է քաղաքական մրցակիցների վստահության և համագործակցության շրջանակը, և ամբողջությամբ իրականանում է համապատասխան սոցիալականացումը՝ որպես նպատակային ջանքի արդյունք, ժողովրդավարական գործելակերպի արգասիք քաղաքականության և քաղաքացիական հասարակության մեջ³⁰:

²⁷ Տե՛ս Ա. Մարգարով, Ժողովրդավարություն և ժողովրդավարացում, «Քաղաքագիտություն», ու.ս. ձեռնարկ, Եր., 2006, էջ 402:

²⁸ Տե՛ս Լ. Դայմոնդ, նշվ. աշխ., էջ 11:

²⁹ Տե՛ս «Социологические исследования», 1994, № 6, էջ 147, <http://ecsocman.hse.ru/data/321/468/1217/018dogman.pdf>

³⁰ Տե՛ս Լ. Դայմոնդ, նշվ. աշխ., էջ 11:

Նշենք, որ Կենտրոնական և Հարավարևելյան Եվրոպայի, ինչպես նաև Լատինական Ամերիկայի երկրների անցումնաբանական գործընթացներին նվիրված աշխատանքներում Ջ. Լինցը և Ա. Ստեֆանն առաջարկում են ժողովրդավարական համախմբման հանրահայտ հարացույցը, համաձայն որի՝ «համախմբված ժողովրդավարություն» ասելով պետք է հասկանալ քաղաքական այնպիսի վարչակարգ, որի օրոք ժողովրդավարությունը՝ որպես ինստիտուտների, կանոնների և կառուցվածքային մոդուլների բարդ համակարգ, դառնում է «խաղի միակ կանոնը»³¹: Ժողովրդավարությանն անցնելու գործընթացի և դրա համախմբման միջև տարբերությունը հանգեցնում է որոշ անհրաժեշտ և բավարար պայմաններ սահմանելու անհրաժեշտության, որոնց առկայության դեպքում կարող է վերջինս սկսվել: Ըստ այդմ՝ Ջ. Լինցն ու Ա. Ստեֆանը երեք այդպիսի պայմաններ են նշում.

1. Հասարակության արդիական կազմակերպման պայմաններում ազատ և ընդունված ընտրություններ չեն կարող իրականացվել. հաղթողները չեն կարող լեգիտիմ իշխանության մենաշնորհ իրականացնել, իսկ քաղաքացիները՝ արդյունավետ իրականացնել օրենքի գերիշխանությամբ պաշտպանված իրենց իրավունքները, եթե պետություն գոյություն չունի:

2. Ժողովրդավարությունը չի կարող համախմբված դառնալ, եթե ժողովրդավարական անցումն ավարտված չէ: Այն համարվում է ավարտված, երբ իշխանության բոլոր ճյուղերի (օրենսդիր, գործադիր և դատական) գործունեությունը մեծապես ազատ է զինվորական, կրոնական կառույցներից և վարչաօրհրամայական այլ կարգերից:

3. Ոչ մի վարչակարգ չի կարող ժողովրդավարական կոչվել, քանի դեռ նրա կառավարողները ժողովրդականորեն չեն կառավարում, այսինքն՝ գործադիր իշխանությունը չի անտեսում սահմանադրությունը, անձի և փոքրամասնությունների իրավունքները չեն ճնշվում, օրենսդիր իշխանության գործերին այն չի միջամտում և այլն³²:

Այսպիսով, ժողովրդավարական համախմբումը ժամանակակից հասարակարգի զարգացման նախապայմանն է, որի միջոցով հասարակարգը վարչաօրհրամայական կարգից անցում է կատարում ժողովրդավարականին: Ժողովրդավարական հասարակարգը իր ներկայացուցչական բնույթով ապահովում է քաղաքակիրթ հասարակությունում մրցակցությունն ու համագործակցությունը, որոնց առկայության և գործարկելիության պայմաններում հնարավոր կլինի հասարակության մեջ կայուն զարգացում արձանագրել, ձևավորել քաղաքական մշակույթ՝ ապահովելով քաղաքացիների ներգրավվածությունը քաղաքական գործընթացների մեջ: Այս առումով ընտրական իրավունքի սկզբունքներն անխախտ կիրառործվեն, և երկրում տեղի կունենա կա-

³¹ Linz J., Stephan A., նշվ. աշխ., էջ 5:

³² Տե՛ս նույն տեղը, էջ 3:

ռավարող ընտրանու հաջորդական հերթափոխությունը, որի շնորհիվ համակարգը կհամարվի մասնագիտական մեծ ներուժ և մտավոր բարձր կարողություններ ունեցող անհատներով, որոնք կպահպանեն սահմանադրական կարգը և օրենքի գերակայության սկզբունքը, կհարգեն անձի և ազգային փոքրամասնությունների իրավունքները: Միայն համախմբվածության և կազմակերպվածության միջոցով կարող ենք հասնել իշխանության լեգիտիմացման և զանգվածների մեջ տարածել այն համոզմունքը, որ գոյություն ունեցող քաղաքական ինստիտուտները հնարավորներից լավագույնն են:

Բանալի բառեր - ժողովրդավարացման ալիքներ, անցումնաբանություն, ժողովրդավարական համախմբում, «հիբրիդային վարչակարգ», մրցակցություն, զարգացում, լեգիտիմություն

АРНАК САРГСЯН – О политологической трактовке понятия «демократическая консолидация». – Демократия рассматривается в статье как форма правления, при которой правительство несёт ответственность за действия граждан, а граждане осуществляют свои интересы через своих представителей, избранных ими в условиях конкуренции и сотрудничества.

Консолидированная демократия не может существовать, если демократический переход ещё не завершён. Его можно считать завершённым, когда все ветви власти – законодательная, исполнительная и судебная – в значительной степени свободны от влияния военных, религиозных и других авторитарных структур.

Ключевые слова: волны демократизации, трансформация, демократическая консолидация, «гибридный» режим, конкуренция, развитие, легитимность

ARNAK SARGSYAN – On the Political Commentary of the "Democratic Consolidation" Concept. – The article examines the concept of democracy as a form of government when the government is responsible for the actions of its citizens, and citizens carry out their interests through the representatives elected by them, in the conditions of their competition and cooperation.

Democracy cannot be consolidated if the democratic transition is not over. It is considered to be completed when all the branches of government – legislative, executive, and judicial, are largely independent of the military, religious and other authoritarian institutions.

Key words: waves of democratization, transformation, democratic consolidation, “hybrid” regime, competition, development, legitimacy